

„שבתֵי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו“*

בגד בשליחותו — המיר דתו והתנועה נת־קיימה עוד אחרי זה ועברה משה לגולים עד שנעלמה לגמרי.

למרות החומר הרב שנשאר על התנועה הזאת הרי באופן יחסי נכתב עליה מעט מאוד. בספר שלפנינו מגולל פרופ. ג. שלום את כל פרשת התנועה הזאת. המחבר ידוע כשולט שליטה כלי מצרים במקצוע הקבלה. ידען גדול בחכמת ישראל והיס־טוריון מעמיק ונוסף לזה הוא גם סופר מהיר. ואמנם בעבודה המקיפה הזאת בנה המחבר את מחקרו על מקורות רבים ושונים, מהם בלתי ידועים לנו עד היום. בניגוד לרוב החוקרים רואה ג. שלום את הפורעניות והגזירות של מלחמת השלשים וגזרות תי־ח ותי־ט רק כנסיבות־לחאי להתפשטות התנועה השבתאית. את המניע העיקרי רואה שלום בקבלה. השפעת תורת הסוד הלוריא־נית היא שפתחה את לב הדור לקראת המשיח שנתגלה. קבלת הארי יעקה את תורתה ממקובלי ספרד. שעיקר חייהם ותורחם היו תורת הגאולה והגואל. מצפת יצאה תורת הארי־י לתפוצות והגיעה לפינות הנידחות ביותר של העם. היא חדרה בצד רות שונות לרוב בתי ישראל. והיא שהי־שירה את הלבבות לקראת בשורת הגאולה. לפי תורת הארי־י מוסל על כל אדם מישראל לתקן את נשמתו שנפגמה על־ידי חטאו של אדם הראשון. כי מאז נפלו הנש־מות לתוך עמקי הקליפות וציפו להעלאת הניצוצות, לפי תורת זו יכול האדם על ידי חיקונו בעולם התחתון לורו את ביאת הגאולה. כאשר נחרב בית המקדש גלחה גם השכינה בין הקליפות הסגואות. וכך אומר ר' חיים ויטאל תלמיד הארי־י: „ומיום שנחרב בית המקדש זו מלאכתו יתברך עד שיכלה מלאכתו ללקוט כל הנשמות שנפלו בין הקליפות... ועד שיגמור ללקט אפילו אותם שנפלו עד הרגלים אין המשיח נגלה ואין ישראל נגאלים... וכאשר יכלו הנשמות

הרעיון המשיחי הקדום של עם ישראל נושא בחובו רעיון אוניברסאלי. רעיון של עולם שכולו טוב. עולם של שוויון, צדק וחרות לכל האנושות. ברם לפני גאולת העולם צריכה לבוא גאולת עם ישראל, גאולת העם שנביאיו ניבאו חזון אתרית הימים. בפרט כשהעם הזה נמצא תחת שעבוד של מלכויות, שעבוד רוחני וגופני. הכיסופים למשיח היו חיים בלב האומה בכל דור ודור, ואין פלא שהצפייה לגאולה מצאה לה פורקן במחשבי הקץ שהופיעו מפרק לפרק על במת ההיסטוריה של עם ישראל. בכל דור ודור היו נסיבות וגורמים מיוחדים שסייעו לאמונה שימי הגאולה קרובים ובאים, אבל כשחרגה התנועה המ־שיחית ממסגרתה המסורתית ויצאה למלא יעודה, פרחת נשמתה, ומחשבי הקץ גרמו בסופו של דבר רק אכזבה ותוסיפו סבל נוסף להמצפים לגאולה. גם התנועה השב־תאית שנסיונה היח להפוך את התקוה המשיחית לממשות על סמך תורה נסתרה, התנגשה במציאות המרת ששברה אותה לרסיסים, ומאמיניה נחלו אכזבה מרה.

ברם התנועה השבתאית מקום מיוחד לה בפרשיות המשיחיות, כי היתה זו תופעה שלא היתה כמוה מקודם. בניגוד לכל שאר התנועות המשיחיות שהיו מוגבלות במקום וזמן, הרי תנועה זו התפרצה והתפשטה בכל תפוצות הגולה. תורקיה, פרס, קור־דיסטאן ותימן מזה, איטליה, הולנדיה, גר־מניה ופולניה מזה. ולפלא כולם כבשה לה תנועה זו לב הרבנים כלב הזמון הפ־שוט. עשיר ועני כאחד נגררו אחרי קסמה. ועוד, כל התנועות המשיחיות נעלמו כלעומת שבאו אחרי היעלמו של משיח התנועה. בתנועה השבתאית קרה משהו מוזעזע. המשיח

* גרשם שלום: „שבתֵי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו. הוצאת „עם עובד“, תיא, תשי״ו, שני כרכים, 842 ע׳.

עוני שאתה הגואל האמתי ואין וולתך
לאול" (ע' 111).

רבים ראו בו אדם שנכנסה בו רוח
שטות, אדם חולה והרונה. גם הוא לא היה
בטוח בעצמו, כי מטבעו היה שבתי צבי
בן אדם פאסיבי והיה לו צורך בהתנהגה.
לפי ג. שלום האיש שקבע במידה רבה את
גורל חמשי"ח זאת גורל התנועה היה נתון
מעוה. האיש ששבתי צבי פגשו בביקורו
בא"י בשנת 1664. מצעירותו עסק נתון
בספרי קבלה, התעמק הרבה בסוד המשיח
ובביאת הגאולה. שנים ישב מבודד ולמד
הרבה תורה וקבלה. בפגישה המקרית שנת'
קימת בניו ובין שבתי צבי נתגבשה יצירת
התנועה השבתאית. יתכן שב. שלום מבזים
כאשר הוא מתאר את כשרונותיו וגדלותו
של נתון. הידיעות על נתון בגויות על עדויות
שונות חלל כתביו המיסטיים, שנשארו בידי
אנשי שבתי צבי. כתבים אלה נתפרשו ע"י
ג. שלום לפי רוח האלוגית מסוימת. ואף
שהמחבר נזר להיות אוניקסיטיבי בהסבריו,
הרי אין להכחיש גם עדות הצד השני.
בדברי המתנגדים לתנועה, ובעיקר בדברי
ר' יעקב ששפורטש בספרו "ציצת גובל
צבי" אשר חי בתקופה והיא מצטיירת
תמונה אחרת לגמרי של נתון מעוה. מן
אשר בספר שלפנינו.

עם נתון צביא רשליח התחילה השבתאות
להתגבש יותר ויותר. פרופ' שלום רואה
בנתון שליח לרעיון נסתר, רעיון אחר מזה
שהכריז עליה בפומבי. בעצם הסתתר נתון
באצטלה של המשיח. רצונו היה שיגוי
ערכים — להכניס מינות ואפיקורסות בתורה
הקיימת, רצון להרים דגל המרד נגד התורה
הכובלת את האדם למצוות וחוקים. להשי
תחרר מכל שעבוד רוחני וגופני ולתתור
לפריקת עול הרת הגלות גם יחד. לפי
דברי המחבר הצעפה התנועה השבתאית
בצעף עייני-מסתורי שמתחתיו מסתתר הרצון
לחיות בלי סייגים וגבולות ולתנועה מחיים
חששיים. ומכאן ביטול כמה מצוות והתרת
איסורים רבים. עלידי מעטה איראצינאלי
רצו להגיע לדי ראצינאליזם מרחיק-לכת.

מצאת משם או גם שכינתו תצא משם"
(ספר הליקוטים מר' חיים ויטאל פ"ט ע"א).
כמאה שנה אחרי האר"י הוכנסו בקבלה
רעיונות משיחיים חדשים וזרים לרוחה המ'
קורי. הגורם לכך היו תקופות הסבל
שהגבירו את הכיסופים לגאולה. מן התנוצ
לציון שלימוד הקבלה קנה לו שביעה גם
אצל פשוטי העם, גם הם בידיעותיהם הק'
לדעות חפשו ותרו אחרי רמזים לקץ הגלות.
בתקופה הזאת התחילו להתפשט מושגים
על הגואל והגאולה, שמצאו לעצמם סמכים
פשוטים בקבלה ובוזרה. סמלים קיבלו פ'
דושים והסברים שהיו זרים לתורת ישראל
ולמסורת היהודית. בין הזרות היה גם
סילוף דמווח של המשיח. קבלת האר"י,
לפי ג. שלום, תמיד דיברה על משמעות
הגאולה, דמותו של הגואל עצמו אינה
בולטת שם. ומכיוון שכך, אפשר היה לה'
לתנועה לקבל עליה משיח רמה-אונים כשבתי
צבי, כי העיקר היתה הגאולה ולא המשיח
עצמו (ע' 41). רעיון דומה לזה דבועו
חוקרים גם על אישיותו של יעקב פראנק,
שצמח מספיחי השבתאות כחמשים שנה
אחרי מות שבת-צבי. וכך מתאר שלום את
שבת-צבי, מחולל הרעיון של התנועה:

"חלמדי חכם צעיר מחונן בכמה מעלות
ומבקש להתקדש בקדושת קונו. מגלה
סימני מחלה. שוקע במרה שחורה עד שהוא
מסתתר בחודי אפל וצר... הוא עושה דברים
יוצאי דופן ופאראדוקסליים... אין בכחו
להסביר את עצמו ולמצוא לשון משותפת
עם הברית" (ע' 110). להיות שבתי צבי
שקוע בלימוד הקבלה הגיעו אליו שמועות
על הקאסאטרופה האיומה שבאה על יהודי
פולין — מידות ת"ח זח"ט. דם ישראל
נשפך כמים. פליטי ההרוב מגיעים גם לתור'
ביה ומספרים על הטבח האכזרי. שבתי צבי
מוצא במאורעות סמכים לשנת הגאולה,
והיא שנת ת"ח הנזכרת בוזרה כשנת תחית
המתים. הוא שרוי אז במצב של דכאון. אולם
מגיעות גם שעות התרוזמות הנפש, ובהן
הוא מדמה לשמוע קול מבשר לו: "אתה
מושיע ישראל... ונשבוע אני בימיני ובזרועי

פלאים. נבונה התחלת והראמה התקרבה לקיצה. „הברירה הועמדה לפני כל אחד ואחד: כי ישמע את דבר ה' מתוך גור דין של ההיסטוריה שגזרה על בשורת הגאולה כהזיה“, או להאמין במשיח שהמיר שליחותו במצנפת ישמעאליים שנתבשה לראשו, ושהמשיח נכנס בין האומות כדי להציל את עם ישראל“ (ע' 583). החלק הבריאי שבין המאמינים וראה תיכף את הגוף לפעם שיצא מתוך אמונת-הזיה זו ושבו אל חוק המסורת. הם אמרו שהיתה כאן משגה, ושהעונות נרמזו לאמונה מוטעית זו. העולם הרבני התעורר ויצא להתקפה במקום להתגונן, כפי שעשו קודם לכן. יתכן מאוד שכרשו ממעשיהם ומשום כך לא הרבו בהתקפות פומביות על משיח השקר. אבל השמועה עברה מהר בבית ישראל שיש לחזור בתשובה ושיש לצפות לאות מן השמים.

המרת שבת צבי לא שיגחה תכניתו של נתן מעזה. הוא לא רצה לומר. אמנם הוא לא עשה כמעשה קבוצת שבתאים שהמירה הדת כמעשה המשיח, אך המשיך לפרש את המרתו של המשיח כאות וסימן לבאות: אין בן דוד בא עד שתיהפך המלכות למינות (סנהדרין צ"ז ע"א).

כרם סימני השקיעה נחתמו על התנועה. שנתיים אחרי מותו של ש"צ, בשנת 1680 מת גם נתן. התנועה עוד פרפרה בפומבי כמה שנים ונדמה. פרופ' שלום מרמז שאמנם לא זכו שבת צבי ונתן להביא את הגאולה, אבל מתנועתם הסתמנו רעיונות חדשים בחיי היהודים. לדבריו הם היו מפלסי דרך לנחיצות חדשים. ההחלטה באמונה ובקניני החיים של האומה הבינה את הדורות הבאים לאמצעי-פציה ולהשכלה ולחידוש החיים. „הם באקשן לפתוח את ספרי הגאולה ותסעירו את כל בית ישראל... את הדרך למעשים לא מצאו ובמסיבות הייתה ושעתם לא יכלו למצוא, אבל הפיכת הלכות שצמחה מודע בשורתם, נתנה את אותותיה בתולדות ישראל“ (עמ' 795).

השאלה נשאלת האם כדאי היה לשלם

לפי נתן יש לשבת צבי סמכות דתית עליגה. כותו עדיף לא רק מכחם של הרבנים, אלא אפילו מכותה של ההלכה. נתן זה הפיץ את התורה הזרה והמסוכנת שכאלו אל ישראל צריך לתיקון, כי מיום שנחרב בית-המקדש והיהודים הלכו לגולה קופתה שלימותו של ה' ותיקונו יכול לבוא רק על ידי העולם התחתון וזה תפקידו של שבת צבי למטה. שבת צבי הוכרו כנותן „תורה חדשה ומצוות חדשות“, נתן, שהיה ערום וריו, הצליח לתפוז על מטרנו העיקרית והיא — החרבת היהדות. הוא חש שבני הדור היו מוכנים לגאולה, הלב היה פתוח ליום שכולו טוב ומשום כך נתן פתח לשבתאות בתחילה גם יהודים מאנשי שלומי אמוני ישראל. בין המאמינים ניכנו אפילו רבנים ואנשי תורה, בראמבורג הח' רימו חכמי הישיבה כל יהודי המדבר סרה במשיח. תחילה לא ראו הבדלים בקיום המצוות בין אנשי הקהילה שהאמינו בשבת צבי ובין אלה שלא האמינו בו. רק בפרט אחד נבדלו, באמונה שהביע קץ לגלות. ברם כאשר הגיעו הידיעות ששבת צבי ביטל צום ס' באב ושלח לכמה קהילות שימנעו כמותו, נחרבו התששות בין הנוטים לשבת צבי, שמא אינו המשיח המצופה. אכן היה הדור מוכן לגאולה, אבל לא במחיר של פירוק עול תורה ומצוות.

דומני שיש גם מן הפרוזה בדברי המחבר המדגיש את ההשפעה היחרה שהיתה לשבת צבי ותנועתו על פסיעותו בדברי החורה. מעשי המשיח ועל פסיעותו בדברי החורה. מן המכתבים והתעודות שהמחבר מביאם בספר בלי משוא-פנים נראה שהדברים לא היו ברורים. אמנם בין חבורות שונות של המאמינים מצא לו מזלכים העידון שבימי המשיח יחולו שינויים בחוקי התורה בסיגים ומנהגים. אבל כל הסמך לכך בדברי נתן היה רמו מהנהוג שהגאולה תחזיר אותם לסוד עץ החיים. לחיים שלפני חסא האדם (ע' 258). היהדות המסורתית חשה בסכנה שארבה לה ויצאה למלחמה נגדה. עם המרתו של שבת צבי ירדה התנועה

מחיר כזה עבור גיצוי אמנציפציה והש' כלה? ניכר שהמחבר טובר כי הדבר היה כדאי. אבל גרמה שאין הבעיה פשוטה עו' כני לקבוע, שקיים היה קשר והמשך היסטורי בין השבתאות ובין תנועת ההשכלה. יש צורך בהוכחות מחזקות יותר. אמנם פרופ' ב. צ. דינור בספרו "במפנה הדורות" נאחו ברעיון זה. אבל יש כמה היסטוריונים, וביניהם דוכנוב, המטילים ספק בדבר. העתם היא שההשכלה האירופאית היא שהיתה הגורם לערעור האמונה ולהבסת חיי החולין לבית ישראל.

בסיכומי של דבר אולי אפשר לומר שמדבריו המאירים של פרופ' שלום אנו לומדים, שהכשלון על התנועה השבתאית בא מפני שתנועה זו הרמזה ידה על ערכי

היהדות המסורתיים, על חוקי העם והלכותיו. ועוד פרט חשוב: חסידי השבתאות חלמו על ארץ-ישראל ועל קבוצ גלויות. ברעיון המ- שיחי המסורתי גלומים קיבוץ גלויות והג- אולה בא"י ולא יתכן אחרת. נתן במכתיו לא הדגיש את ארץ ישראל כמקום הכרחי לגאולה. נתן ראה את א"י כענין טובל דיחוי. הוא ראה תחילה את גאולת היהודים בכל מקום הימצאם (ב"דרוש התנינים" לנתן מצוה). ניתוק רעיון הגאולה משיבת ציון ומקיבוץ גלויות הרחיק מן המחנה יותר ויותר את המאמינים והחולמים על הגאולה. אלה שנשארו בתנועה הוכשרו להתבוללות ולהיעלמות מתוך כלל ישראל.

שלמה אירדלברג